

*Over het raadsel van woorden,
tonen en stemmen*

CEES NOOTEBOOM

*Over het raadsel van woorden,
tonen en stemmen*

KOPPERNIK

Deze teksten verschenen tussen februari 2002 en juni 2010 eerder in *Preludium. Programmablad voor Concertgebouw en Koninklijk Concertgebouworkest*.

Copyright © 2022 Cees Nooteboom
Afbeelding omslag schets van Ivan Vsevolotsjski van
een kostuumontwerp voor *De Notenkrakersuite* van
Pjotr Tsjaikovski.
Foto auteur Simone Sassen
Vormgeving Koppernik

ISBN 978 90 832 6216 1 / NUR 323
www.koppernik.nl

Monteux

Het exacte jaar ben ik vergeten, maar de eigenaardige gebeurtenis staat me nog helder voor ogen. Laten we zeggen dat het ergens in de jaren zestig was. Lodewijk de Boer, toneelschrijver, regisseur, componist én altviolist, zat nog in het Concertgebouworkest. Hij is op een geheimzinnige manier een soort familie van me (we noemen elkaar neef) en kent mijn preoccupaties. In mijn enige werkelijk opgevoerde toneelstuk, *De Zwanen van de Theems*, komen enkele zeer oude mensen voor, die destijds (1958) gespeeld werden door o.a. Jacqueline Rooyaards-Sandberg, Marie Hamel, Joan Remmelts. Hun jonge nichtje was Ellen Vogel, dus dan kunt u het zo ongeveer nagaan. Op een dag belde Lodewijk mij op en zei: 'Zeg, jij hebt toch iets met oude mensen? Morgen hebben wij een repetitie met Pierre Monteux, die is achter in de tachtig. Als je zin hebt laat ik je erin.'

Ik verscheen op de afspraak, en was de enige in de zaal. Dat is een merkwaardige sensatie. Ik was van schrik op zo'n klapstoeltje tegen de zijwand gaan zitten en zag Monteux opkomen, niet al te groot, tamelijk (in mijn herinnering) massief, en met een enorme snor. Hij leek nog het meest op een walrus.

Echt tevreden was hij niet. Regelmatig werd er afgetikt, ik vond het fantastisch om te horen (en zien) hoe de enorme machinerie van het orkest op zulke ogenblikken in zijn eigen geluid wegstierf. Brahms, veel violen, grote beweging, groot sentiment. Tot het ogenblik kwam dat er weer afgetikt werd en het *mais non, non, non* ineens overging in een soort gebrul dat meer bij een walrus hoorde dan bij een mens, en de meester langzaam, als een groot schip, onderging. Wat er precies gebeurde weet ik niet, in ieder geval lag hij ineens op de grond, en bracht, toch nog tamelijk ritmisch, vreselijke geluiden voort. Maar het meest indrukwekkend was hoe de muziek implodeerde, een ongeordend lamento dat in zijn eigen kakofonie stikte. Later vertelde iemand me dat een aantal orkestleden zich realiseerde dat Van Beinum onder dezelfde symfonie een hartaanval gekregen had. Of dat waar is weet

ik niet. Ik zat verstijfd op mijn stoeltje en keek naar het ontredderde orkest, tot ineens de deuren achter openvlogen en mevrouw Monteux door het middenpad naar voren holde, onder het uitroepen van de steeds herhaalde, dwingende toverspreuk, een luidkeelse bezwering: PAS DE MÉDECINS!! PAS DE PRESSE!! PAS DE MÉDECINS!! PAS DE PRESSE!!

De volgende avond heeft Monteux gewoon gedirigeerd, en niet lang daarna is hij in Amerika, bij een dergelijke gelegenheid, in het harnas gestorven.

Tijdgenoten

Woensdag 13 februari, een concert in de serie Tijdgenoten. De Grote Zaal is behoorlijk vol, ik zie hoe de wat steile, strenge gestalte van Jan van Vlijmen door het middenpad loopt. Voor zijn stuk ben ik gekomen, een eerste opvoering van zijn *Concerto grosso* (2001) dat hij op verzoek van fluitiste Marieke Schneemann geschreven heeft. Het is die avond ingebed tussen *Gejagte Form* van Wolfgang Rihm en *Partiels* van Gérard Grisey. De toelichting bij Rihm is eerder beschrijvend, dus die kan ik goed volgen. Wat ik lees, kan ik bij het luisteren herkennen, er staat wat er klinkt. Bij Van Vlijmen heb ik het moeilijker, niet bij het luisteren, maar bij het lezen. De technische analyse jaagt mij in het hok van mijn muzikale analfabetisme, en dus van mijn minderwaardigheidscomplex. Ik houd van muziek, en ook van deze muziek, maar hoor ik nu wel wat ik horen moet? Wat hoort iemand die geen no-

ten kan lezen? De ‘melodische kiemcel van vijf tonen’ waarop de in elkaar overlopende delen van het concert gebaseerd zijn blijven voor mij als ik lees een abstractie, net als de ‘aangenoemde tonen toegekende “getalswaarden” (cis=1, g=2, ais=3, gis=4, a=5)’ die bepalend zijn voor de lengteverhouding van de delen. Ik zit daar gewoon en luister, de muziek brengt mij in een wat meditatieve stemming, maar als ik dat later tegen de componist zeg, is hij verbaasd. Hij heeft het over de snelheid van het stuk, maar die was mij, na het wilde jagen van Rihm, niet zozeer opgevallen. En daarmee ben ik midden in mijn dilemma: wat hoort iemand die niet technisch analytisch kan luisteren, die, om het anders te zeggen, uitsluitend descriptief, sentimenteel (en daarmee bedoel ik met zijn sentimenten) of literair luistert? Hoor ik te weinig? Maar dan hoor ik ook te weinig als ik *Verklärte Nacht* van Schönberg hoor, terwijl het luisteren daarnaar mij soms zo vol maakt dat ik denk dat er niets meer bij kan. Zo moet je helemaal niet proberen te luisteren zegt een geleerde musicologische vriendin, maar de twijfel blijft als ze me tegelijkertijd een college geeft over de demontage van de boventonen in het wonderbaarlijk mooie stuk van Grisey. En

dan komt onherroepelijk de jaloerse argwaan
als ik naar de mensen om mij heen kijk: horen
die nu hetzelfde, of toch iets heel anders?

Björn Gustavson

Ik wil best beginnen te zeggen dat ik me er nu nog voor schaam, maar toen mijn haar nog niet grijs begon te worden, en het een vrolijke avond was, en ik misschien wel een borrel ophad, probeerde ik wel eens om helemaal in mijn eentje een klein ensemble na te doen dat een compositie speelde van een jonggestorven en bijna alweer vergeten IJslandse avant-gardecomponist. Alles wat ik daarvoor nodig had was mijn eigen stem en een paar toevallig in mijn buurt aanwezige objecten zoals dobbelstenen, een klein vaasje, een halfvol luciferdoosje, een enkele asbak, mijn geschoeide voeten, een houten vloer en wat Björn Gustavson nog meer had voorgeschreven. De inspiratie voor dat alles waren voorstellingen die ik in merkwaardige kelders ergens op de wereld gezien had waar de toeschouwers even talrijk waren als de leden van het ensemble die het ontzettend druk hadden omdat ze vrijwel tegelijk een

hamer in een emmer moesten laten vallen, een muizenval dicht laten slaan, met een spijker over een wasbord ritsen en dissonerend neu-riën. Ik vond dat allemaal prachtig en kon ook urenlang luisteren als Radio Classica in Spanje om twee uur 's nachts een avant-gardefestival uitzond uit een Fins stadje in de buurt van de poolcirkel of uit een elfde-eeuwse kloosterkerk in Moldavië. De imitatiezucht was geboren uit fascinatie, en dus hoefde ik me er misschien ook niet zo voor te schamen, maar toch voelde ik op 18 mei een zekere gêne toen ik in Felix Meritis het Schönberg Ensemble onder Reinbert de Leeuw en versterkt met drie ongelofelijke zangers de *Aventures/Nouvelles aventures* van György Ligeti uit 1962 hoorde spelen. Natuurlijk, daar was het weer, het doorscheuren van een krant, het in een teil smijten van een theeservies, het ademloze wachten op die ene donderslag en vooral het gezucht, geadem, gefluister, geschreeuw, gemompel, geruis van de drie zangers, een pandemonium dat af en toe in zichzelf leek te verdwijnen. Omar Ebrahim, Linda Hirst en Sarah Leonard zongen teksten zonder tekst, geniale onzin, die toch een dramatische of een humoristische werking had, al naar het moment. Later mocht ik van Reinbert

de Leeuw een paar pagina's van de partituur zien waarop alles wat er gebeurt acribisch beschreven staat: 'Sopr., Alt, Bar.: uhrwerkartig-steif, sehr gleichmässig... der Singstimme ein gedämpftes, hinterlistig-teufflisches Lachen beimengen.' Nee, hier is niets aan het toeval overgelaten, het waren twintig minuten van ademloze spanning, genadeloze precisie. Radicale zinloosheid was wat volgens het programma de componist voor ogen stond. De paradox moet dan zijn dat er zich van de zaal een emotioneel geluksgevoel meester maakte toen de oude man met zijn lange witte haar in een veelkleurige trui en op Amerikaanse sneakers met zijn stok naar voren kwam om de zangeressen en vrouwelijke leden van het ensemble met een antirevolutionaire handkus uit de Oostenrijks-Hongaarse monarchie te bedanken.